

1.P.C. 2970

VECHE ARTĂ MOLDOVENEASCĂ ÎN ȚINUTUL NEAMȚULUI

DE N. IORGA.

O călătorie recentă mi-a îngăduit să revăd interesanta ctitorie pe două rânduri a lui Alexandru Lăpușneanu la Pângă-

rați. La Pângărați am constatat cea mai urâtă deformare și cea mai desăvârșită ruină. Peste formidabilele ziduri de cetate ale Lăpușneanului, care, neconținut amenințat cu năvăliri de „domnișori” din Ardeal: un Ștefan, zis Mâzgă, un Bogdan-Vodă, căuta printr’o astfel de fortăreață să apere drumul ce venia de acolo unde i se oploșiau dușmanii, s’a așternut, pentru închisoarea,

Fig. 1. – Biserica din mănăstirea Pângărați.

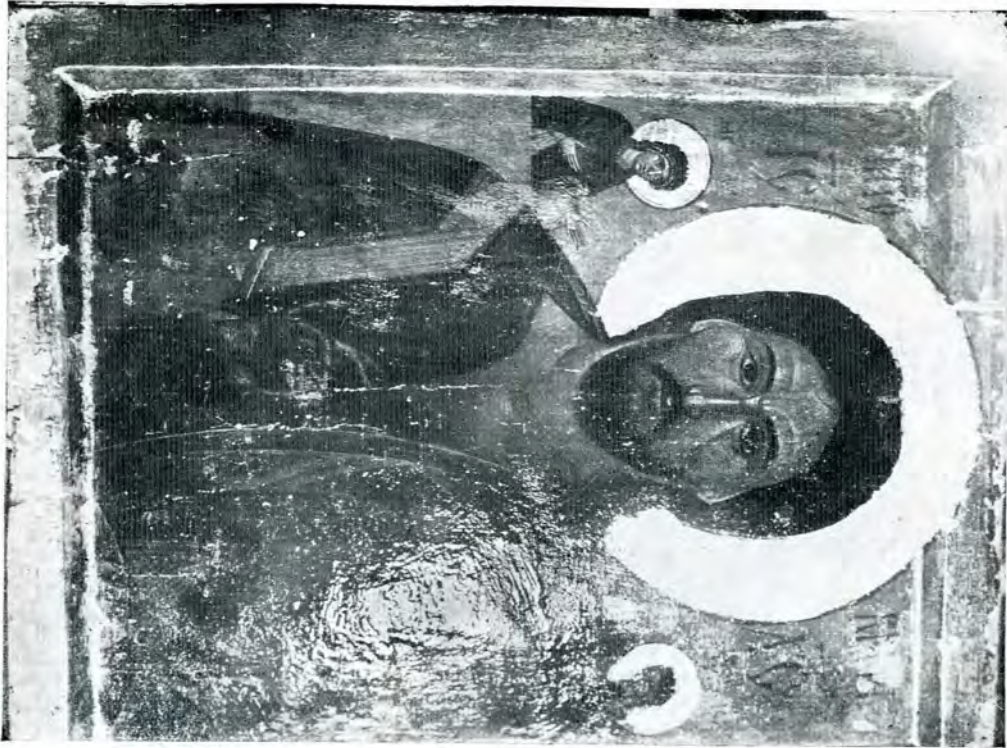
rați, al cărui nume nu are nimic a face cu vre-o pângărire, pe care a adus-o numai reaua îngrijire a Statului, ci cu forma românească a numelui unguresc de Pongrácz, Pangrațiu, pe grecește, în biserică, și de aici, ca apelativ, Pangrație, la Armeni: Bagrat, de unde dinastia Bagratizilor. Lângă Piatra Neamțului, ceia ce înseamnă Stâncă, – și Bandini, în călătoria sa episcopală, dă numele întreg: Piatra-lui-Crăciun –, am cercetat întâia oară bisericuța de lemn, cu atât de armonioase linii, de la Văleni, – al cărui sens e de: „locuitori pe valea Bistriței”, care curge dedesupt.

Bul. Corn. Mon. Ist. – Fasc. 99, 1939.

1. – Icoană în biserică din Văleni, Piatra-Neamț.

care a dăinuit aici atâta vreme, un al treilea rând, mai jos, cu părății mai suptiri, care strică ansamblul așa de impunător. Mai rău

2. - Icoană în biserică din Valeni, Piatra-Neamț

3. - Icoană în biserică din mănăstirea Pangăratii.

a fost tratată biserica însăși, care nu era decât un adaos la cetate, un paraclis pentru apărătorii ei. Toată partea de la intrarea actuală a bisericii superioare e complect și nedebacu prefăcută. Andonie de la Bisericiani, egumenul mării mănăstiri vecine, pe care-l pomenește inscripția Vornicului Șoldan, arătând limpede că, în acel secol

șări de ale sale, lipsite și de gramatică și de ortografie.

Regretatul Gheorghe Balș, cercetând, pentru admirabila sa lucrare *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, și Pângărații (v. p. 186 și urm.), arată îndoieli în ce privește ctitoria lui Alexandru-Vodă. Pornind de la inscripția mutată de la „biserica de jos”, spune el, dar care *nu e a niciuneia din biserici*, ci, cum o spune lămurit, a „eclisiarhiei”, deci o locuință, el crede că poate inclina către epoca aceia a lui Vasile Lupu,

4. — Icoană în biserica din Văleni, Piatra-Neamț.

5. — Icoană în biserica din Pângărați.

6. — Icoană în biserica din Pângărați.

al XVII-lea, supt Vasile-Vodă Lupu, el a lucrat și la turn, care ar fi deci nou, și la trapezărie, ba chiar la „pocrovul”, la cooperișul bisericii, a lăsat deci astfel clădirea, din care în cele de acum, — firește afară de noile ateliere —, nu mai e, de pe urma refacerilor contemporane, decât cel mult vre-o temelie.

Lângă inscripția mutată de la „eclisiarhie”, — pisania cea veche lipsește —, s'a pus, printr'o stupidă pretenție, care e o adevărată profanare, o piatră cu grosolane litere latine, amintind pe unul din directorii temniței. Totul e părăsit și profanat, actualul egumen, un primitiv, lipind pe uși înștiin-

supt care bine cunoscutul Vistier Dimitrie Șoldan și soția Safta, au pus această însemnare. Tot el observă însă că secolului al XVI-lea-i aparțin cadrele, cu linii simple, ce se taie perpendicular, ale ușilor și fereștilor, de și i se pare, — dar aceasta nu corespunde realității —, că așa ceva se întâlnește și mai târziu, pe când elementele luate de la trecut de Vasile-Vodă, ca la biserica Stelei din Târgoviște, refăcută de dânsul, sânt altele. Aaug că numai pe la 1560 era acea aplecare către sprijinirea pe contraforturi, chiar când, ca aici, ele nu pot să fie de niciun folos, devenind cu vremea un simplu element de ornamentație. În sfârșit, în se-

7. – Icoană in biserica din Văleni, Piatra-Neamț.

8. — Icoană în biserica din Văleni, Piatra-Neamț.

9. — Icoană în biserica din Pângărați.

10. – Icoană in biserica din Văleni, Piatra-Neamț.

11. — Icoană în biserica din Văleni, Piatra-Neamț.

colul al XVII-lea nu era de nevoie „reîn-
trebuințarea chenarelor vechi ale ușilor“
(p. 150), când, cu lucrul harnic ce se făcea

12. – Icoană în biserica din Pângărați.

pretutindeni, era atâta puțință de a da or-
namente de o mai mare bogăție și frumuseță.
Bourul cu gât și crucea între coarne într'un
cadru arhaic, de la ușă, ar fi fost singurul
care să fi meritat o astfel de strămutare.
Ceia ce a dus pe Balș la concluziile lui
e aspectul confuz ce rezultă din refaceri
ulterioare ale lăcașului. (Fig. 1).

Încă o observație. N'am putut face să
se fotografieze din nou inscripția lui Șoldan,
așezată foarte sus, și lumina fiind defavc-
rabilă. Tot așa de complicată ca și acea
de la Stelea, ea nu apare legibilă în re-
producerea lui Balș (p. 188); a trebuit
cunoașterea adâncă de limba slavonă a
părintelui N. Popescu pentru a da lectura
care se publică în aceeași carte, la pagina
347. Ce se dă mai sus, la pagina 180, e o
traducere, luată, se pare, de la lucrarea
arhitectului bucovinean, stabilit în Iași, Vla-
dimir Mironescu, *Mănăstirile și bisericile lui*

Ștefan-cel-Mare Pomelnicul din 1793, pe
care-l comunicase lui Balș d. Gh. T. Ki-
rileanu, nu ni s'a arătat. În el apare An-
tonie, dar ca simplu ieromonah, dar înaintea
lui Șoldan și a Saftei apar ctitori un Lo-
gofăt Pătrașcu, neidentificabil, cu soția,
Antimia, și un Ioan Cărăiman, cu soția
Nastasia. Numele lui Alexandru-Vodă,
Lăpușneanu nu figurează, de și bourul de
la ușă arată indubitabil, ctitoria lui (p. 347).
El e întru toate asemenea cu cel de pe
inscripția de la Roman a soției acestui
Domn, Ruxanda, fiica lui Petru Rareș (p. 393).

Cele două biserici, din aceeași epocă
amândouă, s'ar explica prin aceea că, orice
mănăstire putând primi o vizită domnească,
Lăpușneanu lăsa călugărilor biserica de jos,
care cuprinde toate părțile necesare slujbei,
pe când sus era numai paraclisul tainicelor
lui închinări pentru iertarea vărsărilor de
sânge, cu care a fost așa de darnic.

Dar în cuprinzătoarea operă a lui Balș
despre aceste biserici ale secolului al XVI-lea

13. – Icoană în biserica din Pângărați.

lipsească cu totul icoanele. Am făcut comparația
cu cele de la Pângărați, care apar acuma
întăia oară, cu cele de la Văleni, *in jghebare*

veche de la Petru Rareș și Doamna Elena, adăugându-se, cum spune ultima formă, rorânească, a pomelnicului (no. 14), Alexandru Lăpușeanu și Ruxanda, pentru a sări apoi la Movilești: Simion, dăruitorul unei Evanghelii de un fin lucru al metalului în legătură, Melania repetată și ca Marghita, și fiii lor, Mihail (Mihăilaș), Gavril, Petru (Mitropo-

mite concluzii noi, care mi se par a fi interesante.

Avem o primă serie care e vădit din secolul al XVI-lea, și, cum unele dintr'însele sânt de la Pângărați, iată o nouă probă că avem a face cu o zidire a lui Alexandru Lăpușeanu, pe lângă aceia că Vasile Lupu n'ar fi avut nevoie într'o vreme de liniște în

14. – Pomelnic in biserica din Valeni, Fiatra-Neamț.

litul Chievlului), Pavel (copilul îngropat la Dobrovăț), Ioan, Moise, cu Doamnele Ruxanda, Anastasia, Evdochia, Maria, a celui Ioan Voevod, Teodora, iar, la urmă, Miron Barnovschi, un Ștefan Voevod (Lupu sau Petriceicu), și înădindu-se Ieremia Movilă și maica, Maria, iar, la urmă, Domni de la Gheorghe Ștefan și Safta la Constantin Moruzi și Smaragda. Reproducerea lor se dă acum pentru întâiași dată, și ea per-

țară și de legături prietenești cu Ardealul de cetatea însăși.

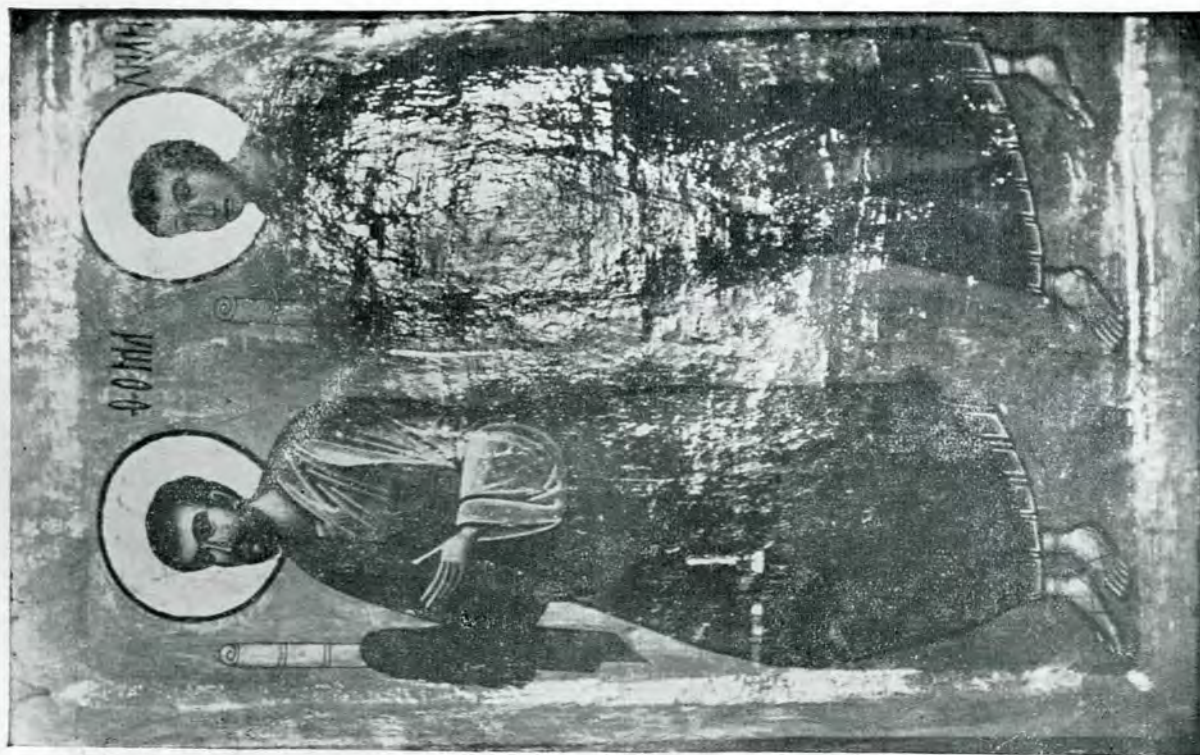
E tot un meșter pentru ambele biserici sau măcar aceiași școală, de mari tradiții arhaice. În ea facem să între primele numere. Avem în aceste icoane un ieratic sau chipurile în picioare ale Maicii Domnului și Botezătorului, doi îngeri răsărind după jeț, iar sus, cas unic, proorocii David și

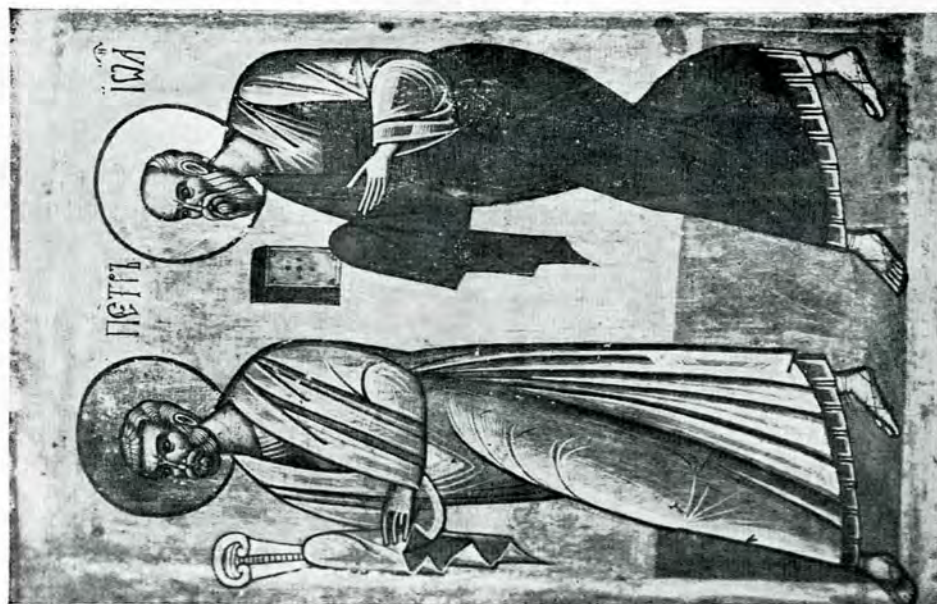
15. — Icoană în biserică din Văleni, Piatra Neamț.

16. — Icoană în biserică din Văleni, Piatra-Neamț

17. — Icoană în biserica din Văleni, Piatra-Neamț.

18. — Icoană în biserica din Văleni, Piatra-Neamț.

19. – Catapiteasma de la Pângărați.

Solomon, în costum ca al Domnilor ctitori, într'un ultim plan zburând doi heruvimi (și ornamentele de lemn sculptat, rosetele de sus, arătând, ca și caracterul literelor, epoca; no. 3). Apoi Maica Domnului, înfățișând arhaic pe Isus, cu doi îngeri

turi contemporane (arabii din Pângărați), cel d'întăiu atât de asemeni înfățișării Sfântului cavaler în biserica episcopală de la Argeș (n-le 5, 6). Atribuiu aceleiași școli splendida arătare a lui Hristos înaintea ucenicilor, Preobrajnia de la Văleni (no. 7).

21. — Icoană în biserica din Văleni, Piatra-Neamț.

de-asupra (no. 4; aceasta singură e de la Pângărați). Ductul literelor arată sfârșitul secolului al XI-lea pentru curiosul omagiu al Apostolilor către Hristos înfățișat ca Vlădică (no. 8, Văleni): aici e altă școală. Dar primei trebuie să i se atribuie cei doi sfinți ostași, Gheorghe și Dimitrie, în pic-

O serie de icoane având un cadru de sfinți în jurul imaginii principale aparțin acelei școli rusești, încetățenită și la noi în secolul al XVII-lea, — dar acestea sânt din secolul precedent —, pe care o reprezintă și icoana Sfinților Petru și Pavel, din zestrea lui Petru-Vodă Șchiopul, reprodusă în cartea

mea *Les arts mineurs*. În acest rând așezăm. Hristosul în glorie de la n-le 9 și 10 (Pângărați și Văleni), cele două chipuri ale Maicii Domnului cu pruncul pe brațe, între profeți și sfinți de o măiastră execuție mărunță (n-le 11, 12 și 13). Cum cele mai multe din aceste icoane sânt de la Văleni și caracterul lor rusesc se impune, s'ar putea admite că sânt daruri de-ale Movileștilor, ca și pomelnicul (no. 14), cu frumoasele iconițe de sus, supt care s'a ras prima pătură ca să se adauge pomelnicul în redacție din secolul al XVIII-lea. Ar putea să se lege de această serie Sfinții Ștefan și Sava, într'o interpretare care e de sigur din secolul al XVI-lea, cel d'intăiu purtând însă pe mână o bisericuță cu trei turnuri, care e de stil românesc (no. 15).

Trei alte grupe de câte doi sfinți (n-le 16, 17 și 18), cu inscripții în același duct anterior anului 1600 (Luca și Simon, Toma și Filip, Petru și Ioan), pot fi așezate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. *Faptul că numele lui Filip e scris „Hilip“ arată un meșter român, dar un Moldovean de mare talent.*

Catapetasma de la Pângărați, așa de urât contaminată cu o zugrăveală modernă la ușițe, cuprinde, în lemnăria-i sculptată din secolul al XVIII-lea, un rând de icoane mai vechi, de un foarte bun stil, apoi, în icoanele cele mari, o pictură din secolul al XVII-lea, dar, mai ales, la intrarea centrală, o rămășiță, foarte îngrijit sculptată, cu colonete, din forma cea veche (no. 19).

În față apare folklorul cel mai naiv, re-pesentat printr'un arhanghel Mihail, semnalat de curând, cu explicații care nu se pot admite, de d. Petru Manoliu, într'un ziar bucureștean. Istoria, pe larg expusă, în biete slove stângace și cu o ortografie șovăitoare, e în adevăr interesantă.

E un dar făcut bisericuții de la Văleni de „oamenii“ din vecinul sat de plutași, veniți dintr'un vechiu Cracău. Ei spun așa: „Siiu icona sătvori i ucrasi liudi ot Crăcăoanii : Gavrilaşu vătămănu, Simionu Stărelu, Mihăilă, Eftimii cravețu (croitor), Imatie (sic, pentru : Ignatie) eromah (sic), Sava, Costanta, Costinū vătămănu, anah (sic); снѣикона писа въ имали ва въ т омиръ (Tihomir ?), zugravulū вт мѣстѣнскоѣ землѣ“.

De-asupra : „arhanghelul вѣжи Mihaile дѣви Црь поухаминь“, — adică, în slavona specială a bietului zugrav : „bîruie pe Împăratul păgân“, care se și rostogolește jos, rănît de moarte, având leit infățișarea unui creștin Domn românesc.

În sfârșit, la dreapta, această datare, din 11 August 1651 :

снѣикона писоко въ дны но васили воевод гдѣ дары землѣ модсковѣ мѣсь августѣ дѣ дни, въ лѣтъ 7390.

(„Această icoană s'a scris în zilele lui Io Vasile Voevod, Domn al țării Moldovei, luna August 11 zile, în anul 7159“) (no. 21).